



The experiences and expectations of returnees to Serbia during the COVID-19 pandemic

Milica Vesković Anđelković¹ 

¹ Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Correspondence

Milica Vesković Anđelković, Faculty of Philosophy, Čika Ljubina 18-20, 11000 Belgrade, Serbia.

Email:

milica.ves@gmail.com

Extended abstract

This article discusses the experiences of Serbian citizens who came back to their country of origin just before or at the onset of the COVID-19 pandemic and the introduction of the state of emergency. We analysed their motives to return and their experiences during self-isolation. We also highlighted the problems they encountered at the beginning of the pandemic and the impact they had expected the pandemic would have on their social and economic status. The paper covers their plans for mobility after the end of pandemic, as well as potential motives for staying in Serbia. The aim is to show that even though a large number of citizens came back to Serbia when the crisis broke out and could not have predicted what would happen to their social and economic status in their destination countries, they still did not intend to stay in Serbia after the end of the pandemic. The whole social system in Serbia would need to be changed for them to decide to stay.

Discussion of the results is based on data collected at the beginning of pandemic by researchers from the Institute of Sociological Research, one of whom was the author of this paper. Due to the health risks related to the coronavirus, we used a quantitative method: a questionnaire distributed online via the Google platform. As such, the respondents were mostly young and educated people who took part in the research because they used the internet on a daily basis and were able to fill in the survey easily. For this reason, the results presented in this article cannot be generalised to represent the whole population, but only the respondents of this research. The findings are placed within a contextual framework in which the world's population is extremely mobile. We recognised a similarly high level of mobility among Serbian citizens, too.

The COVID-19 pandemic has affected many different aspects of life, and so a large share of respondents decided to come back to their home country. This was a normal coping strategy, especially for those migrants who did not have officially recognised status in their destination country. Returnees faced many problems when they returned to their home country; they had to self-isolate and did not know what would happen with their jobs once the pandemic was over. They also didn't know if they would receive an income or what would happen with the social system, either in their home country or in their country of emigration. Analysis of the data revealed that despite their expectations of an economic crisis following the drastic measures introduced to suppress the spread of the coronavirus, a large share of respondents believed that the crisis wouldn't have an impact on their material and social status in their destination country. Because of that, we noted that most respondents wished to go back to their destination country after the crisis was over. However, it's suggested that if we want them to stay in Serbia, then the state should introduce measures that include both economic and social reforms.

KEYWORDS

returnees, experience of self-isolation, motives of return, expectations after the pandemic, state policy

Iskustva i očekivanja povratnika iz inostranstva u Srbiju u doba pandemije COVID-19

Sažetak

U radu se razmatraju iskustva građana Srbije koji su se vratili u zemlju neposredno pre ili u prvim danima nakon uvođenja vanrednog stanja usled izbijanja pandemije. Analiziraju se njihovi motivi za povratak, iskustva samoizolacije – uz isticanje problema sa kojima su se suočavali, kao i stavovi o uticaju pandemije na njihov socioekonomski status. Predmet istraživanja su i njihovi planovi u pogledu mobilnosti nakon pandemije, kao i motivi da ostanu u Srbiji, kada se zdravstvena situacija stabilizuje. Pored eksplorativnog prikaza prikupljenih podataka, cilj je i ukazati na činjenicu da, iako se veliki broj građana u trenutku krize vratio u Srbiju, i suočavao se sa brojnim neizvesnostima, oni ne očekuju promenu sopstvenog statusa u zemlji destinacije, te stoga društveni sistem u Srbiji mora da se promeni, kako bi ova populacija odlučila da oстане. Analiza je zasnovana na podacima prikupljenim kvantitativnom metodom na početku pandemije. Polazi se od kontekstualnog okvira koji podrazumeva veliku mobilnost svetskog stanovništva, uključujući građane Srbije. Pandemija je uticala na mnoge aspekte života ove populacije, a veliki deo njih, naročito ako nisu imali rešen boravišni i radni status u inostranstvu, vratili su se u zemlju porekla. Analiza je pokazala da, uprkos očekivanju ekonomske krize kao posledice mera uvedenih sa ciljem sprečavanja širenja virusa COVID-19, čak dve trećine ispitanika veruje da se to neće odraziti na njihov materijalni i socijalni status i želi da se vrati u zemlju destinacije. Mere koje bi država mogla da uvede, a koje bi eventualno zadržale ovu populaciju, uglavnom se ogledaju u ekonomskim i pravnim reformama.

KLJUČNE REČI

povratnici, iskustvo samoizolacije, motivi povratka, očekivanja nakon pandemije, državne politike

1 UVOD

Virus COVID-19 se javio u vremenu intenzivne povezanosti ljudi koju, pored umreženosti stanovništva na lokalnom nivou, odlikuje i njihova velika umreženost širom sveta što je, uz druge faktore, posledica međunarodnih migracija i transnacionalne saradnje. Period s kraja prošlog i početak 21. veka, Castles, de Haas i Miller (2014) nazivaju 'dobom migracija' i ističu da su one dosta kompleksan fenomen novog doba, koji pored brojnosti karakteriše stvaranje transnacionalnih mreža, poslovnih, političkih i drugih međunarodnih veza. Uz to, primećuje se i uticaj migracija na više država istovremeno, ali i sve značajniji uticaj nacionalnih i međunarodnih aktera i institucija na njihov tok. Stoga, kao pojava globalnih razmera koja stoji u međuzavisnom odnosu sa prilikama i politikama nacionalnih država, a pritom podrazumeva stalne kontakte pojedinaca, migracije, pored zdravlja svetskog stanovništva, našle su se na prvoj liniji udara pandemije virusa COVID-19.

Početak pandemije dolazi do najvećih zabrana pokretljivosti zarad sprečavanja kontakata među ljudima. Vlasti gotovo svih država su se vodile preporukama da sprečavanje kontakata među ljudima zaustavlja širenje virusa i u skladu sa tim kreirale su državne politike sa ciljem zaustavljanja pandemije. Tako, na samom početku uvođenja mera za sprečavanje širenja virusa korona, čak 90% svetskog stanovništva se našlo u državama čije su granice gotovo u potpunosti zatvorene za međunarodni saobraćaj (Connor 2020). Ove restrikcije su, uz neospornu opštu društvenu krizu, izazvale dosta negativnih posledica na čitavu migracionu populaciju. Što se tiče

građana Srbije, značajan broj je odlučio da se iz raznih razloga iz inostranstva vrati u zemlju i tu ostane dok kriza ne prođe. Konkretni razlozi, kao i problemi sa kojima se povratnici suočavaju nakon dolaska u zemlju, ostali su nepoznati i javnosti, ali i akterima odgovornim za kreiranje javnih politika. Naime, procedura je izgledala tako što su na srpskoj granici povratnici popunjavali formulare koji nisu pribavljali dublje informacije o njima, poput motiva i planova u pogledu daljeg mesta boravka. Uz to, usled generalno teške društvene situacije, nije se preterano vodilo računa o problemima sa kojima su se suočavali tokom izolacije koja je bila obavezna za svakog građanina koji je došao iz druge države.

Uvidom u nepotpunost informacija, ali i usled važnosti i zanimljivosti istraživanja povratnih migracija u Srbiji tokom trenutne zdravstvene krize, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta sproveo je istraživanje o praksama, stavovima i iskustvima kretanja i samoizolacije građana Srbije koji su ušli u zemlju nakon izbijanja COVID-19 pandemije. Podaci koji su prikupljeni, predstavljaju primarnu empirijsku građu ovog rada. Nakon uvida u migracione trendove posmatrane na globalnom nivou uz osvrt na migracije građana Srbije, u radu će se analizirati iskustva ispitanika koji su učestvovali u pomenutom istraživanju, prvenstveno razlozi njihovog povratka, iskustvo samoizolacije u smislu najvećih teškoća sa kojima su se susretali kao i njihova očekivanja u pogledu izmene materijalnog položaja nakon pandemije. Na kraju, razmotrićemo njihove planove u pogledu povratka u zemlju destinacije nakon završetka krize, kao i preporuke državnim akterima za kreiranje budućih politika upravljanja migracijama.

2 SAVREMENI SVET – SVET U POKRETU

Migracije stanovništva nisu nova pojava, ali s obzirom na masovnost, brzinu i promenu modela migracionog kretanja, postoje autori koji smatraju da su migracije stanovništva prvenstveno karakteristika novog doba (OECD 2019a; Chamie 2020: 231). Promene obrazaca biološke i socijalne reprodukcije uzrokovale su brojne izmene ovog fenomena na svim nivoima društvene stvarnosti. S tim u vezi, možemo reći da bilo da je reč o dobrovoljnim ili prisilnim migracijama, one su već duže vreme sastavni deo korenitih demografskih promena koje se jasno prepoznaju na globalnom nivou (Boghean 2016). Uporedo sa izmenama obrazaca prirodnog kretanja stanovništva, međunarodne migracije su pretrpele velike promene u pogledu vrste, uzroka, učestalosti i posledica na čitav svet (Castles, de Haas i Miller 2014).

Neposredno pre izbijanja pandemije virusa COVID-19, milijarde ljudi je karakterisalo migraciono iskustvo, a još više je bilo onih koji su promenu mesta boravka videli kao najbolju strategiju poboljšanja svog ili položaja porodice (Konseiga 2005). Uporedo sa rapidnim rastom stanovništva na svetskom nivou nakon Drugog svetskog rata, ubrzano je rastao

i broj međunarodnih migranata. Kao što možemo videti u Tabeli 1. 1960. godine, kada je svetska populacija beležila nešto više od 3 milijarde ljudi, ukupno 77 miliona ljudi je bilo uključeno u međunarodne migracije, što je činilo 2,5% ukupne svetske populacije. U poslednjoj deceniji dvadesetog veka, svetska populacija je dostigla broj od 5 milijardi i 327 miliona ljudi, dok se migraciono stanovništvo dupliralo (pa i više od toga) i brojilo 153 miliona, posmatrano na globalnom nivou, što je bilo 2,9% ukupne svetske populacije. U naredne dve decenije, migraciona populacija je takođe rasla brže od svetske populacije, pa je tako na početku ovog veka činila 2,9% ukupne svetske populacije, da bi 2019. godine dostigla udeo od 3,5% u ukupnom svetskom stanovništvu (Tabela 1).

Iz prikazane tabele možemo videti da je broj migranata, a time i njihov udeo u ukupnom broju svetskog stanovništva, rastao najviše u godinama političke i bezbednosne krize, kada se naglo povećavao i broj izbeglica. Tako, u deceniji urušavanja socijalističkog poretka i konačno nakon pada Berlinskog zida, uočavamo da se broj međunarodnih migranata uvećao za 50%, a da se broj izbeglica i više nego duplirao. Transformacija društvenih sistema, koja je bila praćena unutrašnjim

Tabela 1. Udeo migracione populacije u svetskoj populaciji 1960–2019.

Godina	Svetska populacija (u milionima)	Migraciona populacija (u milionima)	Udeo migranata (%)	Ukupan broj izbeglica (u milionima)	Udeo izbeglica u migracionoj populaciji (u %)
1960.	3.035	77	2,5	2	2,1
1970.	3.700	84	2,3	2	2,9
1980.	4.458	102	2,3	8	8,3
1990.	5.327	153	2,9	17	11,4
2000.	6.143	174	2,8	12	7
2010.	6.975	221	3,2	11	4,8
2019.	7.713	272	3,5	26	9,5

Izvor: United Nations (2019).

političkim nesuglasicama i krizama nacionalnih ekonomija država nekadašnjeg Istočnog bloka, pokrenula je milione ljudi da promene mesto boravka, uglavnom u pravcu zapadnih država koje su sada postale otvorenije, ali su i imale spremne strategije privlačenja talenata kao pokretača nacionalnog razvoja. U takvim kretanjima stanovništva, gde se okidač prepoznaje u nekoj vrsti društvene krize, teško je postaviti jasnu granicu između migracija zasnovanih na izbeglištvu i onih koje su motivisane drugim razlozima. S obzirom na to da se pretežno govorilo o ekonomskoj krizi država koje su uspostavljale kapitalistički poredak, kretanje stanovništva iz pravca istoka evropskog kontinenta ka njegovom zapadnom delu i u pravcu Sjedinjenih Američkih Država, uglavnom se posmatra kao ekonomski motivisano.

Pad tzv. „gvozdene zavese“ zasigurno nije značio početak ere mira (što se najviše pokazalo u istočnim arapskim zemljama, ali i na našim prostorima), a to se reflektovalo na rastući broj prisilnih migranata. Do kraja prošlog veka, broj izbeglica je višestruko rastao, da bi se on blago umanjio početkom novog veka. Međutim, početak arapskog proleća, razaranja i katastrofe u državama Bliskog Istoka učinili su da se u poslednjoj deceniji broj izbeglica povećao za više od dva puta. Pre pomenutih dešavanja, broj izbeglica je bio 11 miliona, da bi na kraju 2019. godine, on narastao na 26 miliona, što je bilo 9,5% ukupne migracione populacije, a od toga je oko 7 miliona izbeglica bilo samo iz Sirije (Chamie 2020: 233).

Što se tiče Srbije, činjenica je da ne znamo tačan broj naših građana i njihovih potomaka u svetu. Procenjuje se da tako definisana dijaspora broji između 3,5 i 4 miliona, uključujući Srbe u zemljama u okruženju, gde su autohtono stanovništvo, što predstavlja više od polovine stanovnika u Srbiji, izuzimajući one koji žive

na teritoriji Kosova i Metohije (Grečić 2010; Bobić 2013: 125; Filipović 2012). Odliv stanovništva iz Srbije se odvijao u četiri migraciona talasa, počevši od prošlog veka (Filipović 2012), ali je najveći broj otišao tokom raspada socijalističke Jugoslavije, kao i početkom ovog veka. Za razliku od migracija devedesetih godina 20. veka, koje su bile motivisane ratom i ekonomskom krizom, savremene migracije iz Srbije su pored ekonomskih razloga, motivisane željom za usavršavanjem, širenjem socijalnih mreža, pa i samom željom za sticanjem migracionog iskustva. Stoga, poslednji talas emigracije iz Srbije karakteriše odlazak talentovanih ljudi sa stečnim visokim obrazovanjem. To je uzrokovalo i izmenu obrazovne i starosne strukture naše dijasporu u odnosu na neki raniji period (Stanković 2014). Što se tiče najvažnijih destinacija prema rezultatima Popisa 2011, ako izuzmemo Italiju, one su ostale nepromenjene, pa je naših ljudi najviše u Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj, Italiji i Francuskoj (Statistical Office of the Republic of Serbia 2019: 11).

3 COVID-19 I KRIZA MOBILNOSTI

Izbijanje novog virusa u kineskoj pokrajini Hubej, gradu Vuhanu, krajem 2019. godine, izazvalo je nepredvidivu svetsku zdravstvenu krizu. Virus se brzo širio, a sredinom marta je Svetska zdravstvena organizacija (SZO) proglasila pandemiju. U okviru mera za sprečavanje širenja zaraze sve evropske zemlje izuzev Švedske, uvele su neki oblik ograničavanja kretanja stanovništva. „Ako nema kretanja stanovništva, nema ni širenja virusa“, bila je glavna pretpostavka u kreiranju nacionalnih politika kao odgovora na zdravstvenu krizu. To je podrazumevalo i da su vlade širom sveta morale da prilagode svoj način upravljanja migracijama novonastaloj situaciji kako bi sprečile

veće širenje bolesti. Konkretno su se prvenstveno prepoznavale u zatvaranju granica, zabrani putovanja, zabrani ulaska za one koji dolaze iz određenih zemalja ili restrikcija za sve osim za svoje građane. Takođe, mnoge zemlje su uvele i meru stavljanja u izolaciju svih, pa i svojih građana, koji ulaze u zemlju u trajanju od dve sedmice (a kasnije i do čak četiri sedmice, odnosno 28 dana). Do kraja marta preko 150 zemalja u kojima živi oko 7,1 milijarda ljudi je uvelo ovakve mere. Uz zatvaranje granica i mere izolacije, mnoge zemlje su zaustavile već započete procese za dodelu azila, prekinule programe naseljavanja i razmene, pa se taj period može smatrati periodom sa najvećim stepenom ograničenja kretanja i neizvesnosti za stanovništvo koje se našlo u procesu promene mesta boravka.

Politike koje su bile aktuelne na početku globalne zdravstvene krize, pored ostalog uzrokovale su veliki broj 'zaglavljenih' migranata, zatim izolovanih pojedinaca i čitavih porodica. Takođe, radi sprečavanja prenošenja virusa, vlade su izdale zahtev za zatvaranje škola i fakulteta, preporučile da se radnici usmere na rad od kuće gde god je to moguće i uputile zahtev za strogom izolacijom. Ova iznuđena socijalna otuđenost, koja, uzgred, nije pogodila samo migrante već i nemigrantsko stanovništvo, pored toga što je izazvala brojne psihološke posledice, nosila je sa sobom, niz neizvesnosti. Uz strah od bolesti koji je pojačan nesigurnošću dostupnosti zdravstvene nege pošto veliki broj migranata nema socijalno osiguranje, javlja se osećaj neizvesnosti u pogledu zadržavanja trenutnog posla, redovnih prihoda, budućeg mesta stanovanja. Širenje virusa COVID-19 postaje, dakle, ne samo zdravstveni problem već i politički, ekonomski i opšt društveni problem.

Što se tiče Srbije, i ona je odgovorila na širenje virusa zatvaranjem granica i

uvođenjem potpune zabrane putovanja. Svi građani pristigli nekoliko dana ranije od zvaničnog proglašenja pandemije i uvođenja vanrednog stanja, upućivani su u kućnu izolaciju koja je, bar u tom ranom periodu, bila strogo nadgledana. Zatvaranje granica, ali i pomenuta opšta neizvesnost u zemljama destinacije praćena nesigurnošću u pogledu zdravstvene zaštite stranaca u njima, uzrokovali su veliki priliv povratne migracije. Možemo, dakle, pretpostaviti da je njihov povratak bio odgovor na poljuljanost ekonomskog sistema koja je izazvana stopiranjem rada firmi i prelaskom na rad od kuće usled straha od virusa, ali i na selektivnost zdravstvenog sistema kao i njihovog, možda nerešenog statusa u zemlji destinacije. Imajući u vidu čitavu situaciju, kao i migranti iz drugih zemalja, mnogi su dolazili u Srbiju kako bi izbegli da ostanu "zaglavljeni" u inostranstvu u situacijama gde su izgubili mogućnost za zaposlenje ili nisu kvalifikovani za primanje socijalne zaštite. Uz sve teškoće i mere koje su uvedene u Srbiji, značajan broj srpskog migracionog stanovništva je procenio da se u periodu krize najsigurnije oseća u matičnoj državi.

Uprkos pomenutim upitnicima koje su povratnici popunjavali prilikom ulaza u zemlju, ne postoje zvanični i konačni podaci o njihovom broju. Medijski izveštaji iz marta i aprila 2020. godine, govorili su o povratku nekoliko stotina hiljada građana Srbije u periodu neposredno nakon izbijanja pandemije, uglavnom iz zemalja Evropske Unije, gde je naša dijaspora i najbrojnija. Ovi podaci ostaju prilično nejasni i nepotpuni. Pored brojnosti, iz upitnika se ne može zaključiti o stvarnim razlozima njihovog povratka, zemljama iz kojih se vraćaju (kako bi se procenio nivo rizika od virusa korona), upitnikom nisu tražene informacije o migrantskom statusu, dužini boravka van zemlje, njihovom ekonomskom statusu kao i o planovima za ostanak u Srbiji nakon okončanja pandemije.

4 METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje praksi, stavova i iskustava kretanja i samoizolacije građana Srbije koji su ušli u zemlju nakon izbijanja pandemije virusa COVID-19 sprovedeno je od strane istraživača Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u periodu od 14. aprila do 14. maja 2020. godine. Reč je o kvantitativnom istraživanju koje je bilo usmereno na građane koji su u Srbiju ušli počevši od 24. februara, pa sve do trenutka do kada je upitnik bio aktuelan. Upitnik je distribuiran preko društvenih mreža i internet portala postavljanjem linka, što znači da su ispitanici prateći link samostalno odgovarali na pitanja. To dalje implicira da karakteristike samog uzorka nisu ranije bile određene, već je popunjavanje teklo slobodno i bez kriterijuma. Stoga, možemo reći da nije reč o reprezentativnom uzorku i da analize i zaključci koji budu u radu izneseni, ne mogu biti generalizovani na sve građane koji su u zemlju ušli na početku izbijanja pandemije. Pre bismo mogli da pretendujemo na deskriptivnu analizu stavova i doživljaja samo onih ispitanika koji su u istraživanju učestvovali.

Upitnik je popunilo ukupno 305 ispitanika koji su se vratili najviše iz evropskih zemalja (prvenstveno Francuske i Nemačke), Rusije, Ujedinjenih Arapskih Emirata i Turske. Granicu su prelazili najčešće preko Mađarske (50%), a najmanje je bilo onih koji su prešli granicu sa Rumunijom (svega 0,7%). Većina njih se vratila u sopstvenom aranžmanu ili uz pomoć agencija, a svega 10% je koristilo organizovan transport od strane Vlade Republike Srbije. Najveći broj je dolazio sa partnerom, odnosno partnerom i decom, ali je bilo i onih koji su se vratili sami ili sa prijateljem/prijateljima i poslovnim partnerom/partnerima.

U pogledu sociodemografskih karakteristika, uzorak je bio prilično pravilno

raspodeljen u odnosu na pol ispitanika: 51,2% žena i 48,8% muškaraca. Oko trećina ispitanika, 29,5% je u braku, a 26,6% imaju partnera/partnerku, ali ne žive sa njim/njom, u 13,3% je bila zastupljena kohabitacija, a sa najmanjim udelom su bili udovci, odnosno udovice od svega 1%. Shodno tome, kao i starosnoj raspodeli ispitanika, najviše je bilo ispitanika koji nemaju decu 62,5%. Dok izneseni podaci donekle odgovaraju stvarnoj strukturi stanovništva Srbije, uzorak se čini pomalo „iskrivljenim“ kada govorimo o raspodeli prema starosti i obrazovanju. S obzirom na to da je upitnik distribuiran preko onlajn platformi, možemo reći da je uglavnom oslikavao populaciju koja je najaktivnija na društvenim mrežama. Tako, u uzorku su najviše bili zastupljeni mlađi ispitanici (zastupljenost ispitanika do 30 godina je bila 28,9%), kao i ispitanici srednjih godina, od 30 do 45 godina starosti sa udelom od 49,5%. U pogledu obrazovanja čak 50% ima završen fakultet, pri čemu 21,4% ispitanika ima završen postdiplomski stepen obrazovanja (master, specijalizacija ili doktorat).

Što se tiče vrste mobilnosti ispitanika, obuhvaćeni su ispitanici iz sledećih grupa: 1. građani Srbije sa stalnim boravkom u inostranstvu (radnici, studenti, njihovi članovi porodice) – njihov udeo u uzorku je bio 25,2%; 2. građani Srbije sa privremenim boravkom u inostranstvu (cirkularne migracije i sezonski radnici) – njihov udeo u uzorku je bio 19% ; 3. građani koji su se slučajno našlo van granica Srbije (turisti, pojedinci koji su putovali zbog posla, konferencija, stručnih skupova, oni koji su odlazili iz zdravstvenih razloga) – njihov udeo u uzorku je bio najveći i iznosio je 51,1%; 3. pojedinci koji učestvuju u dnevnim migracijama – prinuđeni su da zbog posla svakodnevno prelaze granicu – njihov udeo u uzorku je bio najmanji i iznosio je 4,6%.

5 ANALIZA PODATAKA I DISKUSIJA

5.1 MOTIVI POVRATKA U ZEMLJU I ISKUSTVO SAMOIZOLACIJE

Zdravstvena kriza, pored toga što je u neku ruku zaustavila kretanje stanovništva, ona se višestruko odrazila i na život migranata, kako u zemlji destinacije, tako i na život nakon povratka u zemlju porekla. Pored pojačane nestabilnosti u pogledu društvenog i ekonomskog statusa u novoj zajednici, mnoga druga nerešena pitanja postaju ključna za pojačan osećaj nesigurnosti i često postaju jaki, ključni motivi za povratak u matičnu zemlju. Konkretno, činjenica je da zbog ne-definisanog statusa našeg stanovništva u zemlji destinacije, mnogi nemaju socijalno i zdravstveno osiguranje koje je u vreme pandemije važnije nego ikad. Stoga, obezbeđena zdravstvena nega u zemlji porekla postaje važan motiv za povratak. Kao što možemo videti na Grafikonu 1. u uzorku koji smo ispitali 8,1 % njih je upravo zdravstveno osiguranje navelo kao razlog povratka.¹ Tome možemo dodati i ispitanike, 8,9% njih, koji su naveli da imaju više poverenja u Srbiju, što ukazuje na pogoršanje njihovog položaja u zemlji destinacije usled novonastale krize. Ono što dalje zabrinjava, ali opet na osnovu iskustva iz 2008. kada se beleži

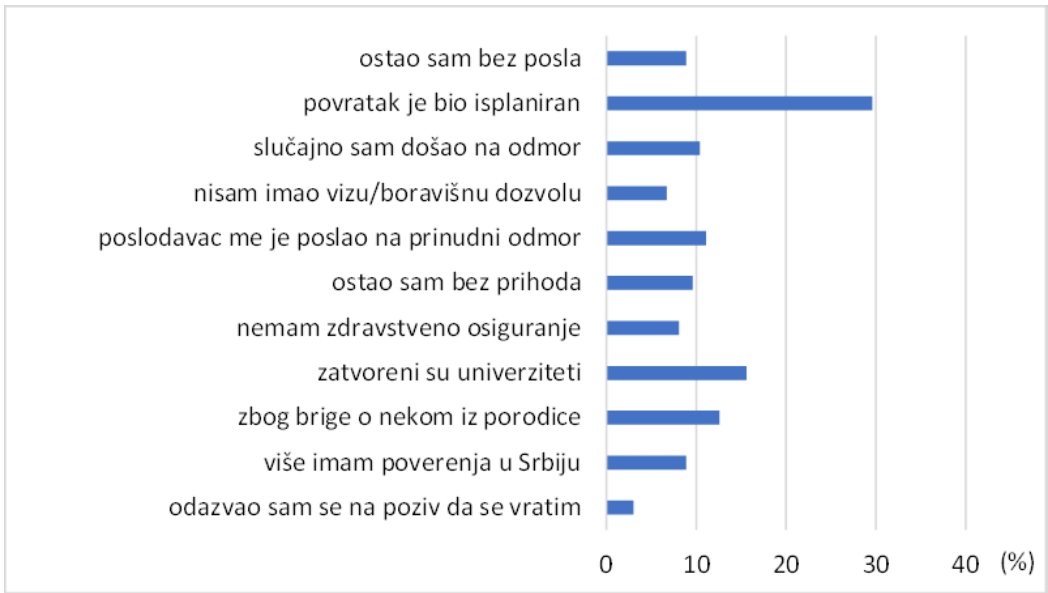
1 Pretpostavka je da bi ovaj udeo bio i veći da je istraživanje rađeno na reprezentativnom uzorku. Međutim, kako je reč o specifičnoj populaciji kojoj popunjavanje onlajn upitnika nije strano, odnosno o pretežno obrazovanom stanovništvu koje se retko može naći u inostranstvu ilegalno i bez regulisanog socijalnog i zdravstvenog osiguranja, reklo bi se nizak udeo ispitanika bez zdravstvenog osiguranja u zemlji destinacije, nije iznenađujući. Daljom obradom i ukrštanjem podataka smo došli do zaključka da su ovakav odgovor dali uglavnom ispitanici koji na dnevnom nivou prelaze granicu za koje je i očekivano da imaju osiguranje u zemlji u kojoj žive, odnosno Srbiji.

Svetska ekonomska kriza se moglo i očekivati,² pandemija jeste dovela u pitanje i ekonomski status emigranata – 11,1% ispitanika je odgovorilo da su poslani na prinudni odmor zbog pandemije, 9,6% ispitanika je reklo da je ostalo bez prihoda, a 8,9% da je ostalo bez posla. Dakle, 29,6% povratnika navodi da im je direktno ugrožena materijalna egzistencija, što otvara pitanje nove strategije nakon okončanja pandemije.

Ono što je bilo očekivano s obzirom na činjenicu velikog udela ispitanika koji su se slučajno zadesili u inostranstvu u vreme izbijanja pandemije, najveći broj ispitanika je naveo da je povratak u Srbiju bio planiran. Takođe, ne iznenađuje činjenica da je značajan udeo ispitanika razlog povratka video u zatvaranju fakulteta, pošto je veliki broj njih upravo u inostranstvo i otišao zbog studija. Uvođenje onlajn nastave na fakultetima, pružilo je našim studentima u drugim državama mogućnost izbora ostanka u izolaciji u zemlji destinacije ili povratak kući, pri čemu je onlajn nastava omogućila ispunjavanje zadataka nezavisno od mesta boravka. Povratak značajnog dela naših studenata iz inostranstva ide u prilog tvrdnjama o emotivnoj i socijalnoj sigurnosti migracionog stanovništva u zemlji porekla (Ferenczi i Marshall 2013).

Nezavisno, međutim, od razloga povratka u Srbiju (zapravo, razlog povratka u tom trenutku za državu nije bio ni važan, pa stoga ni evidentiran od strane granične policije), svi koji su se vratili neposredno pre proglašavanja vanrednog stanja u Srbiju i zatvaranja državnih granica upućivani su na obaveznu samoizolaciju kako bi, u slučaju da

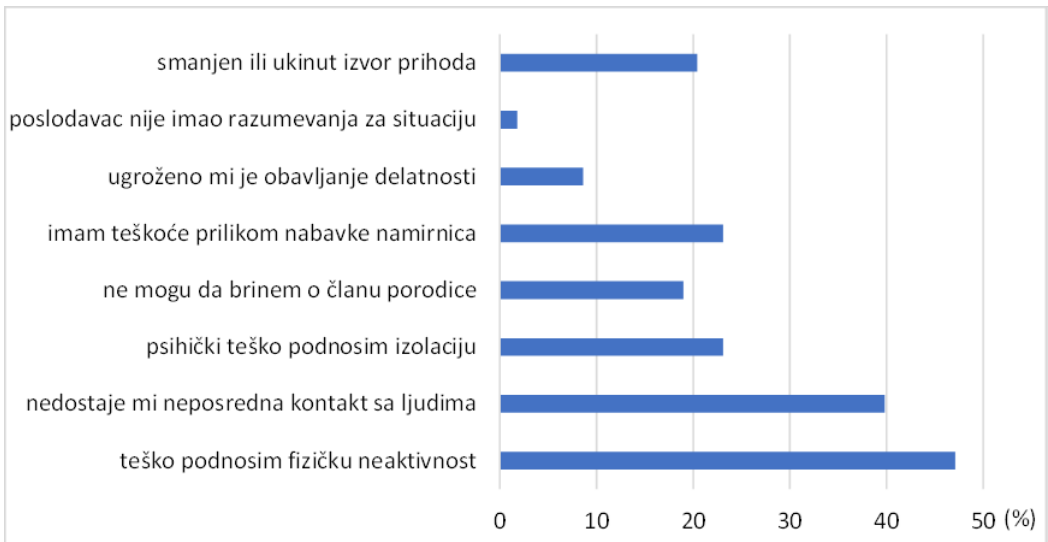
2 Prema podacima OECD (2019b), nastupanjem Svetske ekonomske krize koja je uzrokovala povećanje stope nezaposlenosti, u zemljama Evropske unije prvo su otpušteni građani koji nisu rođeni u državama članicama. Njihova nezaposlenost je postepeno, ali konstantno rasla da bi 2013. godine prešla udeo od 20%. U isto vreme, udeo nezaposlenih građana koji su rođeni u zemljama EU ostao je konstantan i iznosio je 5%.



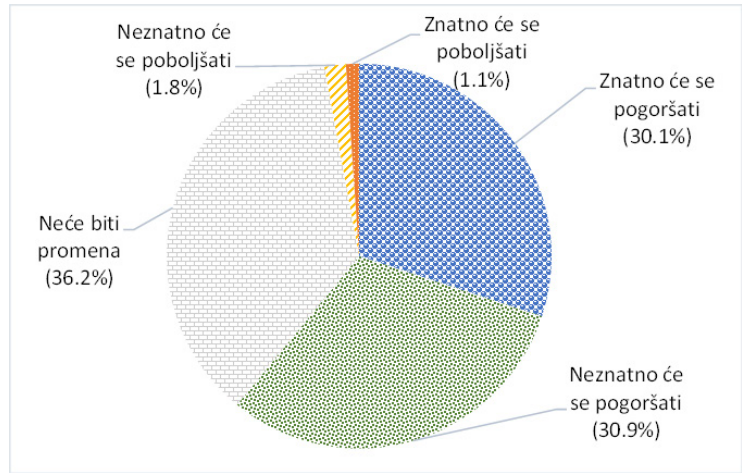
Grafikon 1. Motivi povratka u Srbiju na početku pandemije

su zaraženi tokom boravka u inostranstvu, bila sprečena dalja disperzija virusa. Na samom ulazu u zemlju, povratnici su dobijali uputstva za izolaciju, prijavljivali su adresu na kojoj će boraviti, a zadatak policije je bio da svakodnevno kontrolišu da li se nalaze na adresi koju su naveli. Na početku je ta

kontrola zaista ozbiljno shvaćena, pa je bilo i slučajeva privođenja lica koja nisu poštovala propisane mere samoizolacije. Stoga, na prvi pogled iznenađuje podatak iz našeg istraživanja gde 28,2% ispitanika kaže da nisu nikada bili u izolaciji, pa čak ni kada su prešli granicu. Međutim, većina ispitanika



Grafikon 2. Problemi tokom izolacije



Grafikon 3. Očekivanja u pogledu promene materijalnog statusa

koji nisu prošli kroz ovaj proces, došla je u zemlju još krajem februara, a neki od njih navode da nisu ni dobili stroga uputstva o karantinu – neki nisu dobili nikakva uputstva na granici, a ostali imaju poprilično nejasna i često oprečna iskustva (više o tome u: Pešić 2020).

Međutim, nezavisno od komplikovanosti situacije i nedovoljno definisanih i predstavljenih pravila ponašanja, većina ispitanika 71,8% je ili bilo u izolaciji ili se nalazilo u trenutku kada su popunjavali upitnik. Što se tiče teškoća sa kojima su se susretali, najvećem broju je teško pala fizička neaktivnost i društvena izolovanost (Grafikon 2), što je i razumljivo s obzirom na njihovu starosnu strukturu.

Ono što zabrinjava jeste značajan udeo ispitanika kojima je situacija u kojoj su se našli značajno ugrozila izvore prihoda. Čak 20,4% je izjavilo da im je smanjen ili ukinut izvor prihoda, a 8,6% ispitanika oseća da im je ugroženo obavljanje delatnosti, i nešto manje od 2% kaže da poslodavci nisu imali razumevanja za trenutnu situaciju, pa im je dalji status u pogledu zaposlenosti ostao neizvestan. S tim u vezi, možemo pretpostaviti da će pojedinci i njihove porodice biti prinuđeni da razviju nove

strategije za poboljšanje svog položaja i položaja svoje porodice. Takođe, posmatrano na nivou čitavog društva, ako imamo u vidu da doznake iz inostranstva imaju veći udeo u domaćem BDP od direktnih stranih investicija, možemo pretpostaviti da će i priliv novca od dijaspore u narednom periodu biti niži, te će država morati da popuni budžet iz drugih izvora.³

Positivni nalazi se ipak beleže u pogledu njihovih očekivanja promena radnog statusa nakon okončanja pandemije. Naime, čak 82,6% ispitanika smatra da im radni status nakon pandemije neće biti promenjen. Međutim, možemo videti na Grafikonu 3. da većina ispitanika, 61%

³ Prema izveštaju Svetske banke, smanjivanje kapaciteta ekonomije bogatih društava usled zabrane kretanja i svojevrsnog zaključavanja stanovništva kao preventivne mere širenja virusa korona preći da oko 60 miliona ljudi gurne u ekstremno siromaštvo. Razvijene ekonomije koje su pretežno i počivale na radnoj snazi iz nerazvijenog dela sveta, svojim gašenjem nisu dovele u pitanje opstanak svojih radnika, već i njihovih porodica koje su živlele direktno od njihovih primanja, pa i materijalni standard društava iz kojih su došli usled smanjenog priliva doznaka. Stoga se ova organizacija odlučila na brzi odgovor na nastalu krizu tako što je donirala 160 milijardi dolara najugroženijim državama (World Bank 2020).

njih, ipak očekuje da će im materijalni status biti lošiji nego pre pandemije. Trećina veruje da neće biti nekih izmena, dok ima i onih malobrojnih, 2,9%, koji smatraju da će im situacija u pogledu finansija biti bolja kada započne normalizacija društvenog života i oporavak ekonomije.

Nezavisno, međutim, od njihove nade i očekivanja, možemo ipak pretpostaviti da će se stopa nezaposlenosti polako povećavati dok traje kriza. Kao što smo već napomenuli, sudeći prema dešavanjima u vreme Svetske ekonomske krize, možemo očekivati da će razvijena društva vršiti racionalizaciju svojih firmi otpuštanjem radnika koji nisu rođeni na njenoj teritoriji, a njihovo ponovno uključivanje na tržište rada zemalja destinacije možemo računati tek sa oporavkom od trenutne krize.

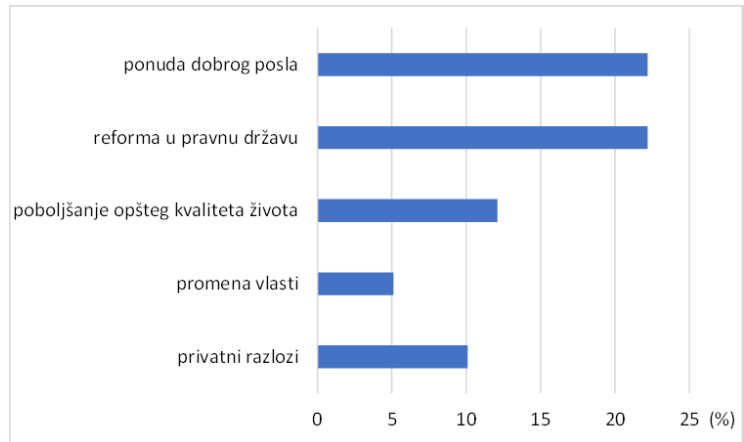
5.2 STAV PREMA ZDRAVSTVENIM MERAMA I PLANOVU U POGLEDU BUDUĆEG MESTA STANOVANJA

Ono što je bilo evidentno na samom početku pandemije, koja je nesumnjivo iz korena promenila živote i navike celokupnog stanovništva, a ne samo migracione populacije, jeste to da smo se suočili sa najvećim zabranama, neizvesnostima, socijalnom udaljenošću i nedostatkom slobode, a zarad vere u očuvanje života i zdravlja nas kao pojedinaca, članova porodica i ostalih bliskih ljudi. Međutim, podaci Univerziteta Džon Hopkins ukazuju na činjenicu da se od početka pandemije zarazilo preko 137 miliona ljudi, a da je od posledica korona virusa preminulo skoro 3 miliona stanovnika (Johns Hopkins University 2020). Broj preminulih bi bio i znatno veći kada bi se pridružio i broj umrlih od drugih bolesti, jer se nisu blagovremeno i adekvatno lečili usled restrikcija i smanjenih redovnih pregleda u bolnicama koje su se pretvorile u kovid

centre. Stoga se često postavlja pitanje valjanosti aktuelnih mera i mobilizacije čitavog zdravstvenog sistema u odbranu od virusa COVID-19. Većina ispitanika iz uzorka, njih 65,1%, je u vreme realizacije istraživanja smatrala da su mere suviše stroge, 28,2% ispitanika je smatralo opravdanim uvedene mere, a 6,7% ispitanika je bilo pri stavu da one treba da budu još i strože.

Kako god bile ocenjene mere koje je uvela Vlada Republike Srbije po ugledu na većinu zemalja, činjenica je da je uprkos njihovoj aktuelnosti sve više ljudi dolazilo iz inostranstva. Ma koliko da su one delovale stroge, da umanjuju slobodu kretanja koja treba da je svakom zagarantovana, deo našeg stanovništva koje radi u inostranstvu se ipak u Srbiji osećao najsigurnije. S druge strane, pretpostavka je da je nastala kriza uz zatvaranje granica stopirala planove mnogih da se isele iz zemlje. Ako imamo u vidu činjenicu da je neto stopa migracija u Srbiji veoma velika već dugo vremena, koja uz negativan prirodni priraštaj utiče da svake godine nestane jedan grad srednje veličine, zaustavljanje migracija u doba korone se učinilo i kao blagotvorno iz perspektive brojnosti populacije. Javila se nada da će bar deo povratnika ostati u Srbiji i nakon okončanja pandemije. S druge strane, zatvaranje tržišta rada u razvijenim zemljama uz potpuni prelazak univerziteta na onlajn režim rada u toku trajanja pandemije, navodili su na zaključak o opadanju broja emigranata iz Srbije u narednom periodu. Međutim, sudeći prema odgovorima ispitanika iz uzorka, povratak naših ljudi iz inostranstva je samo privremen, i kao što većina ispitanika kaže, njih 82,7%, oni će se vratiti u zemlju boravka, čim kriza prođe.

Povratnici koji su učestvovali u istraživanju, pri stavu su da država mora dosta da radi na reformama pravnog i



Grafikon 4. Motivi za ostanak u Srbiji

ekonomskog sistema, kao bi postala društvo u kome bi oni ostali (Grafikon 4).

Vidimo, dakle, da su ekonomske i profesionalne mogućnosti, kao reforma pravnog sistema glavni razlozi za ostanak u zemlji, te stoga možemo zaključiti da se ništa od uslova za povratak i saradnju sa državom u cilju njenog napretka nije promenilo u periodu krize. Naime, gotovo identične razloge su naveli povratnici i predstavnici dijaspore u istraživanju iz 2018. godine (Đukić Dejanović 2018). Ukoliko se ništa ne promeni u pogledu uređenja čitavog društvenog sistema, jedino privatni razlozi mogu motivisati povratnike da ovde i ostanu.

6 ZAKLJUČAK

Pandemija virusa korona je nesumnjivo motivisala mnoge građane koji su se našli van granica Srbije da se vrate u svoju zemlju. Motivisani na različite načine, uz često kritički odnos prema migracionoj politici države u periodu zdravstvene krize oni su neprestano pristizali od samog početka krize. Analizirajući prikupljene podatke, možemo doneti nekoliko

zaključaka u pogledu očekivanja budućeg materijalnog i društvenog statusa povratnika, teritorijalne pokretljivosti kao i predloga budućih državnih politika kada su u pitanju migracije stanovništva nezavisno od korona krize. Prvo, što se tiče materijalnog stanja povratnika iz inostranstva, nesumnjivo je da će njihova primanja, bar u vreme trajanja pandemije biti manja, a nekima od njih preti i gubitak posla, koji su pre pandemije imali. Takvo stanje će, najpre, direktno uticati na njih i njihove porodice koje će se, ako imaju dovoljno ušteđenog kapitala, naći u prilici da čekaju ekonomski oporavak razvijenih zemalja kako bi se ponovo uključili na tržište rada. Druga opcija je ili da se uključe u uslužne delatnosti (negovanje dece i starih, poslovi održavanja higijene i tome slično) u inostranstvu nezavisno od svojih kvalifikacija ili da probaju da se uključe na tržište rada u Srbiji. S druge strane, njihov materijalni položaj će uticati i na smanjenje doznaka iz inostranstva koje su činile veliki udeo domaćeg BDP-a. Stoga, država mora da razvije strategiju nadoknade tih sredstava koja su poticala od naših ljudi koji rade u svetu.

Dalje, povratak velikog broja građana iz inostranstva ne znači direktno demografski oporavak u smislu sporijeg opadanja broja stanovnika u Srbiji. Sudeći prema odgovorima ispitanika, odlazak stanovništva će se istim tempom nastaviti nakon okončanja pandemije. Ako zaključujemo po analogiji sa periodima posle drugih kriza, kada su ekonomije razvijenih zemalja počele ubrzano da se oporavljaju, možemo očekivati da će odliv naših građana biti još i veći.

Na kraju, čini se da su podaci o uslovima ostanka u Srbiji koje ispitanici navode veoma važni za donošenje budućih javnih politika usmerenih ka dijaspori i celokupnoj populaciji u Srbiji, a sa ciljem smanjivanja odlaska građana u inostranstvo i

podsticanja povratka onih koji su već otišli. Naime, ispitanici apeluju na korenite reforme prvenstveno pravnog i ekonomskog sistema u smeru izgradnje pravne države koja garantuje sigurnost svakom građaninu. To podrazumeva kažnjavanje svakog oblika korupcije, transparentnost pravnih normi i jednakost zakona za sve. Takođe, reforma ekonomskog sistema treba da ide u smeru uspostavljanja meritokratije i poboljšanje položaja zaposlenih u pogledu visine primanja i uslova rada. Sudeći prema dobijenim odgovorima, nikakva kriza, pa ni aktuelna zdravstvena, ne može motivisati građane da ostanu u zemlji. Jedino izgradnja jake države može delimično rešiti problem velike stope emigracije iz zemlje.

LITERATURA

- Bobić, M. (2013). *Postmoderne populacione studije*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Boghean, C. (2016). The Phenomenon of Migration: Opportunities and Challenges. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 16, 14–20.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. (2014). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World* (5th ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Chamie, J. (2020). International Migration amid a World in Crisis. *Journal on Migration and Human Security*, 8(3), 230–245. <https://doi.org/10.1177/2331502420948796>
- Connor, P. (2020, April 1). More than nine-in-ten people worldwide live in countries with travel restrictions amid COVID-19. *Pew Research Center*. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/01/more-than-nine-in-ten-people-worldwide-live-in-countries-with-travel-restrictions-amid-COVID-19/>
- Đukić Dejanović, S. (Ed.) (2018). *Karakteristike i stavovi visokokvalifikovane dijaspora i povratnika*. Beograd: Kabinet ministra bez portfelja zadužen za demografiju i populacionu politiku, Republički zavod za statistiku, Centar za život. Retrieved from <https://www.mdpp.gov.rs/doc/Dijaspora-i-povratnici-tekst-naslova-na-impressum-CIP.pdf>
- Ferenczi, N., & Marshall, T. (2013). Exploring Attachment to the “Homeland” and Its Association with Heritage Culture Identification. *PlosOne* 8(1), e53872. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0053872>
- Filipović, J. (2012). *Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization. Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*. Lambert Academic Publishing.
- Grečić, V. (2010). *Srpska naučna dijaspora*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Johns Hopkins University (2020). *COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University*. Coronavirus Resource Center of Johns Hopkins University & Medicine. Retrieved from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- Konseiga, A. (2005). *Household migration decisions as survival strategy: the case of Burkina Faso*. IZA Discussion Papers, No. 1819. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA). Retrieved from <https://www.econstor.eu/handle/10419/33599>
- Stanković, V. (2014). *Srbija u procesu spoljnih migracija. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Retrieved from <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Inostranstvo.pdf>
- Statistical Office of the Republic of Serbia (2019). *Project of International Migration Estimation and Correction of the Population Estimates Production*. Final Report. Retrieved from <https://serbia.unfpa.org/en/publications/project-international-migration-estimation-and-correction-population-estimates>
- OECD (2019a). *International Migration Outlook 2019*. <https://doi.org/10.1787/c3e35eec-en>
- OECD (2019b). *Employment Outlook 2019. The future of work*. <https://doi.org/10.1787/9ee00155-en>
- Pešić, J. (2020). COVID-19, mobility and self-isolation. Experiences of the Serbia's Citizens in the times of Global Pandemic. *Sociologija*, 62(4), 467–485. <https://doi.org/10.2298/SOC2004467P>
- World Bank (2020, May 19). World Bank Group: 100 Countries Get Support in Response to COVID-19 (Coronavirus). *World Bank Press Release 2020/193/EXC*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/05/19/world-bank-group-100-countries-get-support-in-response-to-covid-19-coronavirus>

How to cite: Vesković Anđelković, M. (2021). The experiences and expectations of returnees to Serbia during the COVID-19 pandemic. *Stanovništvo*, 59(1), 47–60. <https://doi.org/10.2298/STNV2101047V>